

RELIQUIAE RELIQUIARUM — MI PRIJAŠNJI NISMO VIŠE ISTI

BRANKO ĐAKOVIĆ
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

UDK 39:72
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Prihvaćeno: 01. 09. 2003.

Terenskim radom u zapadnoj Slavoniji obuhvaćeni su neki elementi tradicijskih kultura, pri čemu je evidentno da su te kulture uglavnom fluidne kategorije i da su materijalni tragovi praktično nestali ili se umjetno održavaju kao obilježja lokalnog i regionalnog identiteta.

Terenska etnološka istraživanja provedena na području zapadne Slavonije realizirana su višekratno u 1999. i 2000. godini. Već u pripremnom periodu osjetio se značajan nedostatak podataka koji bi mogli poslužiti kao orijentiri za moguće istraživačke teme. Oskudna pisana građa i površno obrađene *Upitnice* Etnološkog atlasa ocrtavaju tek konture jednog neistraženog korpusa.

Iako su povijesne i geografske granice ove regije dosta neodređene i nedefinirane, u kontekstu etnoloških istraživanja to uglavnom nije od presudnog značenja.

Kao i na svakom istraživanom području aspektiraju se određeni etnološki i kulturološki problemi i pojave kao predmeti istraživanja koji imaju neke više ili manje izražene specifičnosti ali u pravilu interferiraju i korensopdiraju s bližim ili daljnjim okruženjem.

Uz to se dijkronijskim i sinkronijskim pristupom nastoje se obuhvatiti i objasniti različiti elementi, segmenti i cjeline; njihova struktura, kontekst, značenje i smisao.

Do sada nisu provedena planirana i sustavna etnografska istraživanja iako su, uglavnom fragmentarno obrađene neke teme unutar manjih teritorijalnih cjelina (društveno-porodične veze, neki godišnji i običaji iz životnog ciklusa, graditeljstvo i stanovanje, djelomično nošnja). Kao izvori ograničeno se mogu koristiti putopisi starijeg datuma i iz različitih vremenskih razdoblja, zatim, uglavnom arhivska povijesna građa i dokumenti, kao i lingvistički radovi.¹

¹Ovdje bi mogli biti spomenuti autori kao što su Friedrich Wilchem Taube, Matija Piller i Ludwig Mitterpacher, Balthazar (Belsazar) Hacquet, Antun Matija Reljković, Johann Csaplovics, Luka Ilić Oriovčanin, Mijat Stojanović, Stjepan Pavičić... radovi autora tiskani sa znanstvenog skupa u Pakracu: *Pakrac 1945-1975 (1978)*; V. Čulinović Konstatinović, Z. Šimunović, Z. Lechner, V. Dabić

Veći dio terenskog rada obavljen je na području koje se danas nalazi u četiri županije ustrojene kao teritorijalno-političke i administrativne jedinice: Sisačko-moslavačka, Brodsko-posavska, Slavonsko-požeška i Bjelovarsko-bilogorska i u kojemu je smješteno nekoliko manjih gradova (Garešnica, Jasenovac, Novska, Lipik, Pakrac, Daruvar, Grubišino Polje) i više desetaka seoskih i prigradskih naselja.²

Zapadnu granicu područja čine obronci Moslavačke gore, južnu rijeka Sava, jugoistočnu i istočnu pobrđa Psunja, Ravne gore i Papuka, a sjevernu obronci Bilogore.

Značajniji su vodotokovi rijeka Toplice, Ilove, Subocke, Bijeje i Pakre, a u brdskim dijelovima brojni potoci.³

Geografski položaj, konfiguracija terena, i geomorfološke i pedološke karakteristike, kao i hidrografski potencijali u znatnoj su mjeri determinirale određene gospodarske aktivnosti stanovništva. Tako su na relativno malom prostoru otkriveni rudokopi ugljena, glinasta zemlja je pogodovala razvoju opekarstva (ciglarstva), uređena su crpilišta nafte i plina, napravljena umjetna jezera i ribogojilišta, otkriveni izvori mineralne i ljekovite vode, a na gorskim potocima izgrađene brojne vodenice.⁴

Već samo rekonstruiranje terena upućuje na složenu etničku, nacionalnu i vjersku strukturu nastalu kao rezultat brojnih mikromigracija, premještanja i seljenja stanovništva unutar same regije ili iz njezine bliže okolice, ali i iz

² Broj, naziv i površina županija tijekom stoljeća su se često mijenjali, a u vrijeme turskog političkog sustava ukinuta je županijska uprava i navedeni teritorij je u administrativnom smislu pripadao različitim pašalucima, sandžacima, pa i kotarevima. Iza 1745. godine uspostavljena je djelomična pripadnost Križevačkoj, Požeškoj i Srijemskoj županiji, a zatim i Vojnoj Krajini. Od ukinuća Vojne Krajine sve do danas područje zapadne Slavonije pripadalo je različitim upravnim jedinicama zavisno od nastalih državnih uređenja.

³ Terenskim radom u okviru Projekta *Uništena tradicijska kultura zapadne Slavonije* provedenim na "prijelomu stoljeća i milenija" podaci su prikupljeni u selima: Košutarica, Bročice, Brestača, Stari Grabovac, Paklenica, Vočarica, Gornji i Donji Rajić, Borovac, Bijela Stijena, Bjelanovac, Donji Čaglić, Prekopakra, Dobrovac, Novi Grabovac i Kozarica; dijelom Badljeva, Sirač i Doljani. Ratne strahote, stradanja i razaranja (1991-1995) uvelike su bili prisutni. Neka srpska sela su bila potpuno razorena i napuštena (Bair, Lovska, Bujavica, Kukunjevac, Popovac i Brezovac Subocki, Kričke, Rajčići, Radenovci). Hrvatska ili sela s većinskim s hrvatskim življem, velikim dijelom su razorena, sporo su se obnavljala i u njih se vraćalo izbjeglo stanovništvo, ili su, oni koji su ostali trpeći ratne strahote, sada na neki način pokušavali normalizirati svakodnevni život (Stari Grabovac, Bročice, Paklenica, Vočarica, Donji i Gornji Bogičevci, Dobrovac, Filipovac, Omanovac), a u veći dio sela oko Okučana naselile su novopridošle hrvatske izbjeglice i prognanici iz Bosne (većinom u Cage, Benakovac i Trnakovac), neki i iz Srijema (u Lađevac i Bodegraj).

⁴ Arheološki nalazi s natpisom na kamenu i posvetom termi rimskom caru Komodu, sinu Marka Aurelija (1180-1191) najraniji je spomen termalnih voda u Lipiku. Kao kasniji vlasnici spominju se i barun Trenk te grofovski obitelj Janković. Od 1867. godine, kada ih je kupio Antun Knoll, terme se počinju izgrađivati kao kupalište i lječilište. Nestale su brojne vodenice, zatvoreni ugljenokopi u Paklenici. Zamrla je i tradicijska ciglarska proizvodnja koje su nosioci bili Talijani naseljeni u nekim selima oko Pakraca (Ploštine, Mali i Veliki Banovac, Donja Obrijež, Kapetanovo Polje).

susjednih pa i udaljenih područja. To je posebno uočljivo u govoru i jeziku ali se dijelom odrazilo i na oblike gospodarstva kao i na različite aspekte materijalne kulture općenito. Isto tako i na specifičnosti folklornog izražavanja, na neke elemente društvene organizacije, a posebno se reflektira kroz svjetonazore i sustave vrijednosti.

Povijesni izvori svjedoče o neznatnom broju “starinaca” i različitim useljeničkim strujama pogotovo od sredine XVI. stoljeća. Turske provale u početku su uzrokovale manja premještanja stanovništva, a kasnije su i bitno mijenjale etničku i demografsku sliku kroz gotovo 200 godina. To je vrijeme u kome veći dio autohtonog stanovništva odlazi sjevernije ili zapadnije a s juga i jugoistoka dolaze i privremeno ili trajnije muslimani i kršćani iz različitih područja Bosne noseći vlastita lokalna obilježja u jeziku ili načinu života. Veći dio pravoslavnog stanovništva useljava u četiri kotara (pakrački ili subocki, sirački, bjelostjenski i stupčanički) u Čazmanskom, kasnije Cerničkom sandžaku.⁵

U XVIII. i pogotovo u XIX. stoljeću dolazi do značajnijeg doseljavanja stanovništva iz Gorskog Kotara, Like, Bosanske posavine i sjeverozapadne Bosne, iako je nekima i to bila postojbina tek u jednoj, dvije ili najviše nekoliko generacija. Intenzitet migracija nije se bitno smanjio ni u XX. st. tako da se naseljavanja iz Like, Bosne, Hrvatskog zagorja, Podravine, Srijema i istočne Slavonije, dijelom i iz Hercegovine uglavnom se “utapaju” u “starosjedilačka”.

U skladu s povijesno potvrđenim ili predajom prenesenim saznanjima o doseljavanju u ovoj regiji ustalili su se i nazivi kao obilježja najvećih etničkih skupina, uglavnom kolokvijalno i s podrugljivim prizvukom: *Šokci* za Hrvate i *Vlasi* za Srbe.⁶

⁵ Područje je u to vrijeme i nazvano *Mala Vlaška*, a s još većom raširenošću srpsko-pravoslavnog stanovništva krajem 18. stoljeća. Kako se uglavnom radilo o pravoslavnoj pastirskoj populaciji s obilježjima koja su karakteristična za stočare Vlahe u većem području Balkana i jugoistočne Evrope, naseljavani su pod nazivom *Vlasi* (*Valachi, Vlachi, Olachi, Elfakan*). Nazivi područja s atributom *vlaški* poznati su i u sjeverozapadnoj Grčkoj (*Aetolija i Ancarnania*), u Rumunjskoj i Moldaviji. Brojne stručne i znanstvene rasprave još uvijek nisu posve objasnili ni porijeklo ni “sadržaj” etnika *Vlah* (*Morovlah, Morlak*) možda upravo zato što je prvobitna starobalkanska jezgra gotovo potpuno u Dinaridima i jadranskom zaleđu slavenizirana (srbizirana i kroatizirana), a dijelom je naziv etnika prenesen na slavensko stanovništvo. Međutim sam naziv ima pogrdne konotacije i najčešće se odnosi na srpsko pravoslavno stanovništvo. Iz vremena Osmanlijskog carstva zapravo počinje i znatnija homogenizacija većih etničkih skupina katoličke ili pravoslavne (pa i islamske) vjeroispovijesti u suvremene narodne i nacionalne korpuse.

Još u XVIII. st. spominju se *Illyrii Slavones* i *Rasciani, Ršćani*, a u XIX. st. L. I. Oriovčanin uspoređuje neke običaje (*rimo*)*katolika* (Hrvata) i *hrisijana* (Srba).

⁶ Etnološki je nedovoljno istražen i naziv *Bijeli Šokci* za katoličko, hrvatsko stanovništvo Lipika, Omanovca, Badljevine i Donje Obriježi (dijelom i Prekopakre) iako postoje indicije da se radi o doseljenicima iz gornjeg toka Vrbasa i okoline Jajca gdje je također potvrđen takav naziv. Prema pučkom tumačenju naziv u tome kraju potječe zbog bjeline nošnje. Lokalni Česi (doseljeni u XIX. i XX. stoljeću nazivali su ih i *bijeli porculani*). Zanimljiv je običaj da djeca uoči Cvjetnice beru ljubičice i tratinčice - *šokice* (!) koje potapaju u vodu s kojom se na Cvjetnicu umivaju *da budu zdrava i rumena*.

Lovska (Novska), 1999. godine. Foto: B. Đaković

Paklenica (Novska), 1999. godine. Foto: B. Đaković

Utisak je da su se tradicijski oblici života koji su bili osnovna obilježja seljaštva u minulim vremenima dijelom zadržani do sredine XX. st. ili desetljeće-dva duže, a tada su nastupile brže i korjenitije promjene. To u pravilu potvrđuje i većina kazivača od kojih se stariji prisjećaju djetinjstva ili iz usmene predaje “svjedoče” o prošlosti, jer kako kažu, mnogi pisci, umjetnici i drugi koji su se bavili ovim krajem nisu poklanjali posebnu pažnju seljacima i “narodnom” životu. Tako se kao “čuvari tradicije” u pravilu pojavljuju folklorna i kulturno umjetnička društva koja okupljaju zaljubljenike i sentimentalno orijentirane prema prošlosti pokušavajući, ako ne “petrificirati”, onda barem kroz povremene manifestacije rekonstruirati neke elemente i obilježja jedne nestale kulture. U izvjesnom smislu to zaista funkcionira kao folklorno kazalište koje oponašanjem uprizoruje izvornost izvan stvarno postojećeg društvenog i kulturnog konteksta. Na taj način nastavljaju kroz igre, zabave i sl. oživjeti atmosferu i ambijent nekadašnjih *prela*, *perušala*, *čijala*, pastirskih igara ili nekih običaja, manje ili više svjesni Radićeve tvrdnje kako je *u običajima kao za vječna vremena saliven u tuč sav duševni život naroda*.⁷

Kod starijih kazivača još je u sjećanju ostao način funkcioniranja sela kao zajednice koju je zastupao *selski knez* biran od odraslih muškaraca i iz redova *kućnih starješina* a važnu su ulogu imali *poljak* i *bokter*. Dok je poljar brinuo o tome da se izbjegne šteta koju može nanijeti stoka (*marva*, *blago*) na ispaši, bokter je brinuo o sigurnosti sela štiteći svojim obilascima seljane od krađa i od požara. S obzirom na pretežito drvenu građu stambenih i gospodarskih objekata te pokrov od ražene slame ili hrastove *daske cjepanice* požari su često ugrožavali ne samo pojedine *sokake* nego i cijelo selo. Za obavljanje svojih dužnosti plaćala ih je žitom svaka kuća u selu. Neka su sela imala zajedničkog *svinjara* biranog po redu i na vrijeme prema tome koliki su broj svinja imala domaćinstva. Svinjar je boravio sa svinjama u šumama gdje su bile na *žirovini*, *žirovanju* hraneći se žirom i bukvicom. Veća sela birala su i *čordaša*, *govedara* za čuvanje krupne stoke na zajedničkim seoskim pašnjacima dok su se u manjim selima time bavili stariji ljudi ili djeca nedovoljno odrasla za teže poslove.

⁷ Npr. vrlo je aktivno Kulturno-umjetničko društvo *Naša sloga* iz Prekopakre. No, posebno treba istaknuti iscrpan i hvale vrijedan, na stotinjak stranica štampan rukopis Luke Pejakovića (rođ. 1924) iz Starog Grabovca - *Dva vijeka Novske i Grabovca Starog / 1740-1940*. Crpeći građu iz nekih povijesnih izvora, vlastitog iskustva i kazivanja svojih starijih sumješтана Pejaković donosi obilje podataka i rječnik lokalizama s oko 150 riječi (među njima mađarizme, germanizme, turcizme) karakterističnih za taj kraj. Zanimljivo je citirati neke od njegovih rečenica navedenih u *Pogovoru*: *Ovi zapisi su nastali 1981, 1983, 1984. i 1985. g. Sada na kraju, kada je sve gotovo i stavljeno na papir, u selu se čuva još oko 30 originalnih narodnih nošnji, dosta sprava i alata vlastite izrade. Ponosan sam što sam potomak ovih seljaka. Ne sramim se moga seljačkoga porijekla. Danas ovo moderno doba ruši nemilosrdno sve pred sobom i nema milosti prema ovoj vrsti etnografske vrijednosti. Bojim se da će i “ova vrijedna baština biti izgubljena... Na kraju ponavljam, namjerno sam izostavio politiku i ratove, budući da su bili strani ovim ljudima i stalno nametani, ugrožavajući njihovu imovinu i živote”*

Seoski sastanci održavali su se na tzv. *kolištima* ili u trgovinama, gostionicama, vatrogasnim domovima.

Dugo se održao običaj *perušalo* kada su se u jesenjim noćima okupljale *komšije* i prijatelji iz sela (pa i iz susjednih sela) da *perušaju* obrani kukuruz koji se u klip sušio na tavanu ili se smještao u ambare, kuruzane i čardake. Bilo je to vrijeme rada i zabave, pričale su se priče, šale, dosjetke, zagonetke (često opscenog i lascivnog sadržaja: *Crveno maleno u curicu zabodeno* - naušnice, minduše; *U našega starca gvozdена su jajca* - sat; *Nogom maknem, rukom taknem, tvoja zine, moj ti upane* - tkalački stan, natra; *Moj trbuh na tvoj trbuh, a moj dugački utě* - cug i bure, bačva), pjevalo se a to je i prilika da *momci i djevojke izmaknu pažnji roditelja*.

Nakon svršetka većih jesenskih radova i sijanja pšenice počinjalo je klanje svinja, *svinjokolja, kolinje, krmokolj*. Stariji način čišćenja zaklane svinje bio je paljenjem dlake i *raspremanjem na stolu*, a kasnije su svinje *šurili* vrelom vodom u vrbovom izdubenom koritu koje su kupovali od *Cigana koritara* i *raspremali* obješenu na *čengele*. Radili su kobasice *brašnjake* od nadjeva mesa, kukuruznog brašna, soli, paprike, i bijelog luka koje su prokuhivali oko pola sata, a nakon hlađenja stavljali na dimljenje i sušenje. Dan je završavao pozivanjem rodbine i susjeda na *svinjsku večeru s juhom* u kojoj su obarene kobasice, a još se služe sarma, pečeni krmenadli, krvavice i kobasice.

Zimi se organiziralo *čijalo* kada se čijalo perje kokoši, gusaka, pataka i pura. Ispomagalo se u zimskim noćima, razgovaralo i zabavljalo, a u kasnim noćnim satima dolazili bi i mladi momci pa je to bila prilika i za bolje upoznavanje s djevojkama. Zadnju su večer nazivali *dodirke* - kada se služi vino, rakija, kolači.

Za društvene kontakte između sela izuzetno su bili važni *kramovi, kirvaji, proštenja, zborovi, krsne i seoske slave, pazari i sajmovi*.⁸

Zajedništvo se iskazivalo, podržavalo i održavalo uspostavljenjem prijateljskih veza i odnosa između pripadnika različitih vjeroispovjesti uzajamnim posjećivanjem na blagdane kao što su Božić i Uskrs, u pokladnom periodu (*maškare*), na *Đurđevdan* (ovdje najrašireniji naziv bez obzira na to da li je 23. 4. ili 6. 5), na Novu godinu i za 1. maj kada su podizali i kitili *majban* (visoko, okresano bukovo ili grabovo stablo koje se postavljalo na jednom ili više mjesta u selu i oko koga se zabavljala mladež), ili skupovima na svetačke dane zaštitnika sela (*crkveni god*), kumovanjima (u nekim selima šišanim kumstvom) i ženidbenim vezama.

⁸ Međusobnu komunikaciju posebno su poticali tjedni, mjesečni i godišnji sajmovi koji su se održavali u većim selima ili obližnjim gradovima. Npr. Pakrac je od 1706. god. imao pravo održavanja dva godišnja sajma: za *Đurđevdan* i *Malu Gospu*, a od 1796. dobio je pravo na četiri godišnja *marvena* i *robna* sajma.

Unutar sela ispomagali su se i zajedničkim radovima u poljodjeljstvu: žetva, košnja, okopavanje i berba kukuruza u *sepete* (pletene košare od ljeskovog pruća koje su sami izrađivali), kao i u gradnji kuća s dogovarenom obavezom vraćanja u *zajam*, a u nekim slučajevima košnje žita *mobom* bez obaveze vraćanja ili prema dogovoru.

Njive su orali volovima u proljeće i u jesen zaoravajući *strnjiku*, *strnje* i *stajski đubar*. Oralo se na slogove tako da se jedne godine *naoravalo* počinjući s jedne strane, a druge godine *odoravalo* počinjući s druge strane. Mjesto na kraju njive gdje se okretao plug zvali su *uzglavnica*. U jesen su se njive *podoravale*, a godišnje je vršena izmjena sijanja usjeva. Posijana oranica usitnjavala se *brnačama* koje su vukli konji ili volovi, a kod siromašnijih i krave. Ponekad su njive i valjali drvenim *valjom da se zatvori vlaga*.

Od usjeva najviše su sijali pšenicu (*šenicu*), raž, zob, ječam (ozimi) *niski sijerak* i kukuruz. *Nasijavao* je muškarac - *sijač* iz platnene torbe obješene preko lijevog ramena. Rjeđe su na strminama *nakapali* kukuruz motikom na neuzoranu njivu. Poljoprivredne poslove u pravilu bi počinjali zazivajući božju pomoć (*Bože pomози!*). U žetvi bi prvi snop požeo domaćin. Najbolji žetelac bi na kraju stao na prvi slog i kao "nagradu" dobi *žitni vijenac*, pogaču, litru rakije, a od domaćice još i deset jaja. Uz to bi mu pjevali:

*Lako je žito žeti,
odreži pa baci,
al je teško ovce čuvat,
ustani i vrati.*

Na kraju žetve običavalo se na njivi ostaviti malo nepočetog žita - *vijenac*, *božja brada* "za ptice". Posljednji požeti snop nazivaju *pop*. Po završetku žetve ponesu i od žita opleteni vijenac, objese ga negdje u kući i kada pada kiša kroz njega gledaju na jedno oko - ne znajući pravi smisao toga čina. Sprema se i večera (*velika čorba*) i *pogača*.

Pšenicu su želi srpovima po *slogovima* (jedan muškarac na jedan slog, a dvije ženske jedan) ili su je kosili. *Vezilice* su vezale snopove i uz pomoć muškaraca *prinosile* ih na jedan slog i slagale po dužini njive u *krstace* (17 snopova) ili u *granice* (29 snopova) uz kolac *graničnjak*.

Kasnije se svozilo na *gumno*, *gumno* kružno ostrugan prostor u blizini kuće (neki su imali i zajednička *gumna*) i zamazan glinastom *žutuljom*. Na gumnu se vršilo gaženjem konjima, a već između dva svjetska rata dolazili su i Podravci, *vršaći* koji su s *geplom*, jednostavnom vršalicom s bubnjem a koju su također pokretali konji, obavljali taj posao uzimajuću *ušur* (određenu količinu žita). *Gepl* bi se postavljao u nekom većem dvorištu gdje su seljaci

dovozili žito, a odvozili zrno u vrećama. Kasnije je korištena i vršalica *dreš* koja je mogla dolaziti u dvorište svakoga koji ju je trebao.

Košnju sijena i *otave* (druga košnja) obavljali su uglavnom *takmičarski* muškarci. Prvi kosac je bio *kosbaša*, *kosibaša*. Sijeno se drvenim vilama s tri *paroška* skupljalo u *zbojeve* a potom *naviljak po naviljak* u *plastiće* koji se prenose na *plasmom kolju* i *sadijevaju veće plastove, stogove* ili se spremalo u *štagalj*.

U novije vrijeme imućniji i posjednici više zemlje, sami ili kao kooperanti više siju uljanu repicu i soju prilagođavajući se novom tržištu.

Vinogradarstvom se nisu značajnije bavili iako su na brežuljkastim terenima imali vinograde (s dosta *panjeva, grmova*) zasađene neplemenitim vrstama loze *tudum* i *atela* od kojih su dobijali slabo kvalitetna vina ali su *pekli* i *komovicu rakiju*. Značajniji je bio uzgoj voća (jabuka, krušaka i pogotovo šljiva), od sredine osamnaestog stoljeća planski su se počele saditi i uz puteve. Od šljiva su radili cijenjen *pekmez* i *pekli rakiju* u većim količinama - po nekoliko *akova* - akov je mjera za 50 litara.

Sabiraštvom su se uglavnom bavile žene i djeca sakupljajući kesten, lješnjake, radič, matovilac, bazgu (od koje su *pravili sirup ili su je pohali*), zatim gljive (vrganje, lisičarke, mliječnice, kozare-sunčanice, golubice, pečurke, jasenove i brestove gljive), divlji med, šipak, maline, mladu koprivu, *šušanj* - suho lišće, trave za čajeve, puževe i žabe.

U *baščama* su sijali ili sadili različite vrste repe, kupus, krastavac, mrkvu, tikvice, krumpir i mahunarke (*ležakove mahune, grašak, niski grah, visoki grah* - *kukuruznjak, češnjarec*), a *misirače* (bundeve) su sadili po kukuruzištu ili krumpirištu. Uz proljetne radove u vrtu, kada bi iznenada počela padati kiša dok je sunčan dan, vezana je i uzrečica *Cigani se žene*, koju ne objašnjavaju, ali misle da neće ništa biti od usjeva.

Poslije izgradnje željezničke pruge 1888. god. prakticiralo se *paljenje drvenog ugljena*, ranije manje zastupljena djelatnost, tako da je kod Starog Grabovca dugo postojala *ugljanara*. Tako su, vezano uz mostogradnju za koju je trebalo proizvoditi ciglu, skoro pored svakog mosta bile *ad hoc* podignute poljske peći za *paljenje* cigle. Iako ima tragova i ranijeg postojanja obrtničke izrade glinenih proizvoda (lokalitet Lončarka), lončarstvo se nije značajnije razvilo mada su podignute neke ciglane (Filipovac).

Na potocima i rijekama bilo je dosta *ketuških* vodenica koje su suvlasnici održavali i po utvrđenom redu imali pravo korištenja. U blizini Kozarica čak četiri, ali su kasnije sve napuštene i devastirane (kao i sve stupe u kojima se *stupalo, valjalo* sukno). Djelomično je u vrijeme istraživanja radila jedna *ušurna* (*meljava* se plaćala u naturi naknadom određene količine brašna) na Subockoj

kod Novog Grabovca u kojoj se moglo mljeti brašno *na flok* - bez odvajanja posija i na *rastavljanje* (klasiranje i odvajanje brašna od *posija*, *šrota*).

Iako većina područja obiluje vodama tekućicama i izvorima uz koje su povezana neka vjerovanja - uglavnom u njihova ljekovita svojstva (izvor Markovac na koji se išlo na Mladu nedjelju) ili kao mjesta sastajališta vila (npr. Pakurnovac) kod Prekopakre, u nekim krajevima morali su se kopati *bunari*, *čatrnje*. I oni su obredno kićeni zelenilom na Cvjetnicu i Đurđevdan (*Ladna vodice, ja tebe darujem cvijećem, a ti mene zdravljem i veseljem*), a vjerovalo se da ih nije dobro posjećivati noću, pogotovu ne nedjeljom ili nekim svecem. Uz to su žene preko dana, prilikom izvlačenja vode, morale imati povezanu glavu *da ih ne bi ubile u glavu*.

Lovom su se bavili u obližnjim šumama i šikarama i to uglavnom lovom zečeva, srna, divljih svinja, kuna, puhova, lisica, vukova i divljih mačaka. Nešto zamkama, a nešto vatrenim oružjem. U barskim i močvarnim predjelima lovili su divlje patke, guske, šljuke. Prema kazivanju, ali i nekim povijesnim zapisima u XVIII. stoljeću svaka je kuća morala do Božića *Kapetaniji* predati po tri *švračje* i dvadeset vrapčjih glava, a svaki je šumar morao odstrijeliti šest vukova i svako selo po dva vuka.⁹

Ribu su lovili u manjim rijekama, a posebno poslije iskopavanja Velikog Struga u Mokrom polju gdje su ribe u vrijeme visokog vodostaja dolazile u rukavce Save na pašu i mrijest. Povlačenjem vode tu su ribe lovili u pregradama od žičanih mreža, *košarama* ispletenim od vrbovog pruća, i ostima. Neki su se i aktivno bavili ribolovom na Strugu i Savi pregrađujući pojedina mjesta mrežama. Bogatiji ulov su prodavali ili sušili na dimu ili suncu.

Kako su šume i pašnjaci obilovali dobrom pašom za pčele, neki su se bavili i pčelarstvom koristeći košnice *pletare* od pruća i šiba omazane blatom i kravljom balegom.

U selima je bilo kovača, kolara, tesara, bačvara, opančara, kožuhara. U svakom selu žene su se bavile tkanjem i to od biljnih sirovina, lana i konoplje, a manje od vune. Ipak su većinu obrtničkih proizvoda nabavljali u obližnjim gradićima, posebno u Pakracu koji je bio poznati obrtnički centar.¹⁰

⁹ Iako su u zadnje vrijeme osnovana brojna lovačka društva i "formirana" velika lovišta seljani su zbog brojnih zaostalih mina i nerazminiranih područja jako oprezni u kretanju izvan naselja. Uz to naglašavaju da su se razmnožile divlje svinje koje uništavaju usjeve na površinama koje oni ne mogu čuvati i kontrolirati.

¹⁰ Kazivači: Luka Pejaković (1924), Katarina (Zrnčić) Sinjaković (1925), Slavko Marošević (1921), Marija Gobac (1936), Lovro Gobac (1933), Marija Grdur (1927), Dmitar Railić (1954), Marica Petrovski (1964), Marija Horvatić (1925), Ivanka Jugović (1937), Ivan Klobučarević (1924), Slavica (Šimić) Klobučarević (1926), Milka Milošević (1923), Marija (Prevender) Biškupić (1920), Antun Krstanac (1926), Ana (Adžijević) Kovačević (1916), Željko Jukić (1933), Darinka Jukić (1936), Marija Herceg (1912), Manda Kuzlić (1928), Jela (Antunović) Kovačević (1933).

Pakrac, 1999. godine. Foto: B. Đaković

*"Sipači", rođenje sina u češkoj obitelji. Doljani (Daruvar), 1999. godine.
Foto: B. Đaković*

Na ovome relativno malom području prenosile su se, miješale, nasljeđivale ili "blijedile" različite kulturne tradicije s obilježjima kraja iz kojeg su potekle. Sve je to pred nama tek jedna od toliko različitih i složenih struktura u kojima sinkronijski presjek otkriva istodobnu prisutnost različitih etapa u razvoju jezika, običaja, vjerovanja, moralnih vrijednosti... I, sve se to čini tako poznatim i nastalim jasnim i logičnim slijedom i "po sebi razumljivom, linearnom, postupnom" tijeku stoljeća. S naše, ovovremene, distance "objektivnog" promatrača društvenih, političkih, tehnoloških i inih promjena hladno, gotovo birokratski, konstatiramo da su se događale promjene, manje ili više poznate, manje ili više važne za ovaj kraj. Postaje upitnim "sterilno" prikupljanje etnografskih i folklorističkih činjenica koje tek prividno prate dinamiku promjena, a zapravo iste te činjenice tretiraju u okvirima stereotipa nastalim u nekim drugim, ranijim kontekstima temeljenim na više ili manje mitskoj svijesti. Interpretativna razina često je, ipak, subjektivna, romantičarski obojena idealističkim stavovima ili vlastitim vrijednosnim kriterijima. Teško se izbjegavaju zamke imanentne jednoj mentalnoj matrici u kojoj se uporno ponavljaju "izvorni" diskursi o prošlosti, manje ili više "osvježeni" suvremenim zbivanjima. Selektivno preuzimanje nekih kulturnih obilježja nije i cjelovit kulturni transfer. Koliko smo sposobni sagledati svu dramu tih promjena, kulturnu i ljudsku? Ne jednom, u kontinuitetu i u diskontinuitetu mijenajla se gotovo cijela demografska i etnička slika regije. U različitim vremenima postojali su različiti centri političkog, religijskog, ideološkog i vojnog utjecaja i moći, i bili su primarni kreatori "stvarnosti". Sekundarna stvarnost pripadala je "običnom puku" a njeni nositelji stvarali su je i prepoznavali kao svoju grupnu, lokalnu, regionalnu "osobnost" i kulturu. Kad zapažamo promjene u kulturi privređivanja, ponašanju i stavovima moramo uložiti dodatne napore, ali i dosta znanja (i dobre volje), da utvrdimo koja je njihova stvarna "težina", kako su se odrazile, na koji način i koliko utjecale na formiranje recentnog identiteta. I što je "stari identitet"?! Kako, u kojem diskursu, se određuje kontekstualnost identiteta kao promjenjive društvene i kulturne činjenice i živog procesa?! Koja je to "nulta točka" kao polazište za određivanje stavova o doživljaju identiteta, kako samih nositelja identiteta tako i onih koji ih percipiraju kao nositelje, i koje su "prave" referentne točke? Na terenu je posve očito da "nositelji identiteta" uglavnom nisu svjesni važnosti i značenja brojnosti vlastitih, koncentričnih identiteta. Statusnih, rodnih, radnih, vjerskih, etničkih, nacionalnih... Ili izdvajaju neke od njih kao dio sadržaja jedinog i najvažnijeg, do gotovo mitski uzdignutog - nacionalnog, u koji je utkan vjerski (ili obrnuto).

Ta vrsta homogenizacije i nacionalno-vjerske akulturacije i enkulturacije formirala je jedno novo simboličko polje "prepoznatljivosti" i razlikovanja *nas*

od *drugih* koje je znatno brisalo stvarne razlike “na nižoj razini”: u jeziku, nošnji, običajima, obredima ili bilo kojem elementu autohtone kulture. Ekstremno, čak do esencijalističkog načina poimanja zemlje, nacije, vjere i naroda.

Ipak, novopridošli, pa makar i *naši* uglavnom su dolazili *a da se nije znalo da su jal balaviji, jal žvaljaviji, jal ušljiviji... ma kako ko... eto, trpimo se... poslije rata nepovjerenje i veća netrpeljivost...*

I, nečega je sigurno manje, nešto nedostaje. Nešto je nestalo, a nešto se promijenilo. Zadnjih desetljeća uneseni i prihvaćeni drugačiji društveno-ekonomski i kulturni obrasci te brzo usvajanje novih oblika ponašanja i sistema vrijednosti bitno su promijenili “sliku” tradicijskog života. Prividno paralelno življenje “dva svijeta”, jednog okrenutog prošlosti, starini, nasljeđu i drugog, koji zrcali sadašnjost, ovaj prvi nedvojbeno smješta u kontekst emotivnog određenja prema “starim dobrim vremenima” koja gotovo fantomski egzistiraju u nekoj drugoj stvarnosti ili su samo u tragovima prisutna u *Novoj Stvarnosti* (die Neue Sachlichkeit).

Možda tek holistički pristup daje neke mogućnosti da se pokuša odgovoriti tko su selektori događaja iz povijesti, tko kreatori sadašnjosti, a tko projektanti budućnosti. Potvrđena pluralnost u prošlosti, podaci iz kulturne historiografije i temeljita empirijska istraživanja mogu ispravno valorizirati cjelokupno kulturno nasljeđe (ili bar neke njegove dijelove). Baština i baštinici u tom smislu mogu biti smjerokazi kako bi bili “usmjeravani” a ne *usmjeravani* i često manipulirani kao tobožnji subjekt prošlih, sadašnjih i budućih zbivanja.

RELIQUIAE RELIQUIARUM: WE ARE NOT THE SAME

Summary

During my fieldwork in the region of Western Slavonia, I tried to establish, as accurately as possible regarding the postwar period in which the fieldwork was performed, the 'existence' of *traditional culture* (or traditional cultures), or, in other words, the existence of cultural elements, which could represent a traditional culture.

The region in question was exposed to frequent warfare, population migrations and different social, economic and cultural influences. Concerning its cultural or ethnic traits it does not present a unique or clearly identifiable whole, since, as a region, it represents a mixture of different identities. The preservation of cultural heritage exists mostly as shaped and re-shaped folklore treasure, is a part of consciousness of different cultural groups, and is very hard to find in the shape of 'original and indigenous' items of material culture. It seems that, in this context, the best-preserved cultural elements are coming from the folk beliefs, legends and mythologized past. Sudden and powerful social changes have sometimes broken the continuity and have changed, sometimes vitally, and in short periods of time, the cultural image of the area. New developments and new symbols have outlined the new identities - on the borderline between the real and the imaginary.

Translated by Tanja Bukovčan Žufika